

JAMES FRAZER:
OPERA ANTROPOLOGICĂ ȘI CONEXIUNILE EI CU CULTURA
ROMÂNĂ

Rezumat

Opera lui James Frazer a exercitat permanent o atracție culturală. Erudiția autorului, ineditul faptelor descrise, relațiile pe care savantul englez le făcea între realitățile menționate în numeroasele sale studii, diversitatea acestora au constituit motivul pentru care am decis să scriu o teză cu acest subiect.

Faptul că în literatura de specialitate nu există decât două monografii notabile, prima, puternic și neelegant influențată de personalitatea soției sale, a constituit un alt motiv.

Cu toate acestea, teza noastră nu a fost construită ca o monografie clasică, deși are un capitol, cel de-al doilea, care poate fi acceptat ca o monografie, ci, mai curând, o analiză a posterității acestui mare antropolog la un secol de la scrierea marilor sale opere, secol pe care el l-a parcurs biologic până la jumătatea lui, secol care a cunoscut, din punct de vedere al schimbărilor epistemice, maturizarea antropologiei culturale ca știință, secol în care Frazer a început ca zeual științei și a murit contestat de toți.

Majoritatea bibliografiei utilizate pentru a realiza teza este în limbi străine, engleză și franceză, o parte a acesteia, precum corespondența autorului, care are o istorie interesantă, este menționată pentru prima dată în cultura română.

Citatele consistente, pe care nu le-am mai tradus pentru a nu încărca suplimentar teza, care, oricum, conține foarte multe trimiteri, pot constitui informații prețioase nu doar pentru cunoașterea personalității lui Frazer, ci și a epocilor culturale în care acesta a trăit.

Demersul nostru a fost situat pe mai mulți centri de interes, primul centru de interes fiind dat de prezentarea cercetărilor de folcloristică și antropologie culturală din Anglia sfârșitului de secol al XIX-lea și începutului de secol XX, pe care le-am parcurs în primul capitol al tezei noastre.

În acest sens, lucrările de specialitate ale cercetătorului italian Giuseppe Cocchiara și cele ale francezului Robert Deliége, primul pe folcloristică, al doilea pe antropologie culturală, ne-au fost de un real folos.

Capitolul următor, cel de-al doilea, unul de mai mare amploare și-a propus să aibă în vedere chiar opera marelui antropolog britanic, fiind divizat în mai multe părți.

Prima dintre acestea a avut în vedere clasificarea operei sale. Am folosit în general, monografia lui R. Angus Downie din 1942, dar, mai ales, monografia lui Robert Ackerman, din 1987, care a beneficiat de studierea tuturor manuscriselor frazeriene de la Cambridge.

Apoi, ne-am concentrat asupra concepției lui Frazer despre folclor și am pornit de la câteva observații ale lui Giuseppe Cocchiara, care considera că, pe de o parte, Frazer a operat cu unele redușii în privința operei cercetătorului Wilhelm Mannhardt, iar pe de altă că i-a preluat unele premise, mai ales în privința cultului copacilor.

Am încercat să nuanțăm aceste afirmații, beneficiind și de ultima scriere cu caracter monografic.

A doua parte, de altfel și cea mai extinsă se referă la opera antropologică a savantului britanic și are în primul rând în vedere lectura interpretativă a monumentalului op frazerian **Creanga de aur**. Am abordat în acest sens cele cinci volume din **Creanga de aur**, ele reprezentând versiunea abreviată a celor douăsprezece căte au fost la început.

Metodologic vorbind, am efectuat o lectură de tip intertextual a acestei opere a lui Frazer, raportând de fiecare dată afirmațiile sale sau concluziile pe care le etalează la altele aparținând unor mari nume din antropologia mondială cum ar fi bunăoară Émile Durkheim și, mai aproape de noi, René Girard. Cu precizarea, însă, că intertextualitatea antropologică nu este același lucru cu cea literară.

În momentul în care am urmărit felul în care aborda Frazer magia și religia ne-am folosit și de o serie de considerații asupra fenomenului religios, aparținând lui Émile Durkheim, Mauss și Malinowski. Termenii de **sacru** și **profan** au fost priviți și din perspectiva acestora, dar și din aceea a unui istoric al religiilor cum a fost Mircea Eliade. La fel, atunci când James Frazer glosa asupra magiei, pentru o mai bună înțelegere și raportare la considerațiile sale le-am pus în legătură și cu opera unor nume ca cele ale lui Marcel Mauss și Henri Hubert.

Dacă în cazul lui Frazer, spuneam că se putea vorbi de evoluționism și comparatism, noi înșine apelăm la cel din urmă, comparând, intertextual, textul antropologic frazerian cu texte ale unor René Girard, Émile Durkheim, Marcel Mauss, Henri Hubert, Malinowski ba chiar și mai aproape de noi, Claude Lévi-Strauss sau Edmund Leach.

Partea următoare a acestui capitol are în vedere prezentarea și analiza altei cărți de maximă importanță a marelui antropolog. Este vorba despre o lucrare intitulată **Folclorul în Vechiul Testament**, tradusă și la noi în anul 1995.

Rând pe rând vor fi abordate miturile vegetației cu protagoniștii principali Adonis, Attis și Osiris.

Partea următoare a acestui capitol are în vedere prezentarea și analiza altei cărți de maximă importanță a marelui antropolog. Este vorba despre o lucrare intitulată **Folclorul în Vechiul Testament**, tradusă și la noi în anul 1995.

Primul capitol al acestei cărți se oprea asupra **Facerii** și autorul miza pe unele aspecte lingvistice legate de limba ebraică, observând că substantivul **adamah** însemna pământ, fiind femininul substantivului **adam** care înseamnă **om** ... În bun spirit comparatist, așa cum ne-a obișnuit, Frazer găsește un mit asemănător la indigenii din Fakaofu sau Insulele Bowditch.

Tot în ebraică, observa Frazer, **adom** înseamnă **roșu**, de unde ideea că primul om a fost făcut din pământ roșu ... Raportat la Saussure sau la Hermogenes din dialogul platonician **Cratylus**, acest mecanism respinge teoria nemotivării semnului lingvistic, fiind mai aproape de ceea ce susțineau Socrate și Cratylus.

În capitolul **Căderea omului**, Frazer face observația că în Geneză nu se precizează dacă omul a fost creat nemuritor sau muritor. Și tot el crede că pomul interdicției, Pomul Cunoașterii era de fapt Pomul Morții ...

Metoda comparatistă, specifică antropologilor evoluționiști, este aplicată de Frazer într-o manieră proprie, în care spectacolul erudiției, traseele intelectuale, dar și proiecțiile fanteziste se amalgamează într-un stil de neconfundat.

Capitolul al treilea intitulat **Semnul lui Cain** trimite la prima crimă consemnată în **Sfânta Scriptură** și autorul se întreabă cum anume a fost însemnat ucigașul. Am realizat și aici o lectură intertextuală, raportându-ne la acest episod prezentat și interpretat și de René Girard în cartea sa **Despre cele ascunse de la întemeierea lumii** unde acesta observă că fratricidul este de fapt un omor fondator, Cain punând bazele culturii cainite, iar Yahve îl „însemnează” pe acesta pentru a opri violența circulară, satanică, enunțând și legea împotriva omorului. O interpretare diferită de cea a lui Frazer, potrivit căreia sufletul mâniat al celui ucis ar fi urmat să se răzbune pe ucigaș ...

Mitul Potopului și al Turnului Babel vor constitui capitolele următoare. Ultimul mit, cel al Turnului Babel, spune Frazer, este întâlnit și la tribul tibeto-birman Mikiri.

A doua parte a acestei cărți începe cu un capitol despre **Alianța lui Avraam** și se continuă cu **Moștenirea lui Iacov**, avându-se în vedere și situația ultimogenitului, a ultimului născut în familiile evreiești.

Capitolul al treilea al celei de-a doua părți a cărții este intitulat **Iacov și pieile de capră** sau **Renașterea** și conține o serie de glose despre calitățile deosebite ale fierarului și despre ceremonia nașterii din nou, o ceremonie de altfel destul de complexă.

Al patrulea capitol intitulat **Iacov la Bethel** va confirma, intertextual, glosele lui René Girard despre violență, rivalitatea mimetică și frați dușmani. În istorie exemplele edificatoare au fost Eteocle și Polinice, Romulus și Remus, iar aici Iacov și Esau.

A treia parte a acestei cărți va prezenta istoria lui Moise, una mai aproape de folclor decât de istorie, în opinia lui James George Frazer. Povestea lui Samson și a Daliei, a regelui David, cât și alte pagini dedicate invocării morților vor constitui materia capitolelor următoare. Ca și tema arborilor sfinți, cuprinsă în alt capitol.

Capitolul nouă al părții a treia se intitulează **Văduva tăcută** și Frazer face aici din nou apel la etimologie, arătând că, în ebraică, vocabula pentru „văduvă” înseamnă „femeie tăcută”. Lucru cumva de înțeles, crede cercetătorul, deoarece exista obiceiul care-i impunea acestuia o perioadă de tăcere totală după decesul soțului. Semiotic vorbind, Frazer descoperă aici **interpretantul**, semnul care traduce semnul.

În ultima parte a cărții, în capitolul **Locul legii în istoria evreilor** autorul se va referi la importanța așa-numitelor „locuri înalte” care conțineau sanctuare desființate cu timpul. Capitolul următor se va referi la unele interdicte, cel de-al treilea la așa-numitul **doliu însângerat**, iar cel de-al patrulea, ca o curiozitate cumva, la delictele săvârșite de animale. În fine, ultimul capitol este intitulat **Clopoțeii de aur** al căror sunet trebuia auzit la intrarea și ieșirea preotului din templu ... Altminteri acesta avea soarta preotului Diane din Aricia. În opinia lui Frazer, sunetul clopoțeilor însă, avea darul de a alunga spiritele rele.

În momentul în care am urmărit felul în care aborda Frazer magia și religia ne-am folosit și de o serie de considerații asupra fenomenului religios, aparținând lui Émile Durkheim, Mauss și Maliowski. Termenii de **sacru** și **profan** au fost priviți din perspectiva acestora, dar și din aceea a unui istoric al religiilor cum a fost Mircea Eliade. La fel, atunci când James Frazer glosa asupra magiei, pentru o mai bună înțelegere și raportare la considerațiile sale le-am pus în legătură și cu opera unor nume ca cele ale lui Marcel Mauss și Henri Hubert. Dacă în cazul lui Frazer, spuneam că se putea vorbi de evoluționism și comparatism, noi înșine apelăm la cel din urmă, comparând, intertextual, textul antropologic frazerian cu texte ale unor René Girard, Émile Durkheim, Marcel Mauss, Henri Hubert, ba chiar și mai aproape de noi, Claude Lévi-Strauss.

În continuare, în cadrul analizei operei lui James Frazer, ne-am oprit și asupra altor scrieri ale sale, într-un subcapitol special în care am avut în vedere operele următoare: **Totemism și exogamie, Credința în nemurire și cultul morților, Cultul naturii, Teama de moarte în religia primitivă și Apărătorul Diavolului.**

Capitolul al treilea intitulat **Semnul lui Cain** trimite la prima crimă consemnată în **Sfânta Scriptură** și autorul se întreabă cum anume a fost însemnat ucigașul. Am realizat și aici o lectură intertextuală, raportându-ne la acest episod prezentat și interpretat și de René Girard în cartea sa **Despre cele ascunse de la întemeierea lumii** unde acesta observă că fratricidul este de fapt un omor fondator, Cain punând bazele culturii cainite, iar Yahve îl „însemnează” pe acesta pentru a opri violența circulară, satanică, enunțânduși legea împotriva omorului. O interpretare diferită de cea a lui Frazer, potrivit căreia sufletul mâniat al celui ucis ar fi urmat să se răzbune pe ucigaș ...

Al patrulea capitol al lucrării noastre este intitulat **Influența operei lui Frazer asupra școlii românești de folcloristică**. Aici nu am urmărit chiar de la început influența directă a autorului avut în vedere ci, mai întâi, am observat că sintagma **frunză-verde** din cântecul popular românesc ne poate trimite cu gândul la miturile vegetației studiate atât de mult de Frazer. Am avut apoi în vedere o baladă populară albaneză intitulată **Bradul și viișoara** analizată de Bogdan Petriceicu Hașdeu în cartea sa **Folcloristica**, în primul volum. Am sesizat aici și violența despre care a glosat René Girard în cărțile sale, dar și o anumită asemănare cu miturile vegetației analizate de Frazer.

Hașdeu sesiza de altfel asemănarea între această baladă albaneză și balada populară românească **Inelul și năframa**. În ambele e vorba de conflict și răzbunare. Și totodată, implicit, de sacrificiu și sacrificial. Am urmărit aici și solidaritatea științifică Hașdeu – Frazer.

Îndrăgostitul din **Bradul și viișoara** încearcă, prin daruri, să câștige încrederea familiei iubitei sale. Totul va fi zadarnic, însă, și atunci, disperat, el o va răpi. Cei doi vor fi în final răpuși de rudele mânioase. De pe mormintele lor vor răsări bradul și viișoara ...

Lucrurile se vor petrece într-un mod asemănător și în **Inelul și năframa**, tatăl flăcăului neacceptând o noră săracă ...

Unele observații ale lui Hașdeu vor trimite chiar la metoda comparativă a evoluționiștilor ca Frazer. Iar studiul din 1866 al lui Lazăr Șăineanu, intitulat **Ielele. Studiu de mitologie comparativă**, va invoca comparatismul chiar din titlu, atât Ovidiu Bârlea cât și Octavian Nistor confirmând această metodă folosită de autor. Un alt important folclorist român, Simeon Fl. Marian publica în 1890, la București, studiul **Nunta la români** cu subtitlul **Studiu istoric-etnografic comparativ**. Și el confirmat de Ovidiu Bârlea în cartea sa intitulată

Istoria folcloristicii românești. La fel, Frazer este citat în cartea lui Pompiliu Caraion **Geneza sacralului**, apărută în 1967, confirmat fiind și de Romulus Vulcănescu în **Coloana cerului**, carte apărută în 1972, mai ales cu tema arborelui sacru. La fel, să nu uităm că însuși Mircea Eliade a fost un cercetător comparatist, iar Lucian Blaga îl amintește pe Frazer în studiul **Despre gândirea magică** inclus în a sa **Trilogie a valorilor**.

Ultimul capitol al lucrării noastre a avut în vedere opera lui James Frazer privită în contextul devenirii antropologiei ca știință, pe de o parte, iar pe de alta, actualitatea operei sale. De la bun început am avut aici în vedere două linii de forță ale demersului nostru scriptural. Prima avea în vedere devenirea antropologiei ca știință, metamorfozele sale în cadrul diferitelor școli și orientări, iar a doua viza atitudinea diverselor școli și diversilor antropologi și gânditori față de opera lui James Frazer, Mauss, Malinowski, Leach, Freud, Girard.

Am gândit o secvență aparte a acestui capitol, formată din receptarea directă a lui Frazer de către cei mai importanți antropologi ai primei jumătăți a secolului al XX-lea.

Această secvență este prima de acest fel care s-a făcut în antropologia românească și contribuie decisiv la conturarea profilului cultural al lui Frazer, la poziționarea lui în cadrul antropologiei moderne.

Am început cu Marcel Mauss și am pus în paralel concepțiile despre magie ale celor doi.

Am continuat cu evoluția relației dintre Malinowski și Frazer, de la ajutorul pe care Frazer i l-a dat polonezului exilat pentru a face cercetări de teren în Pacificul occidental în timpul primului război mondial până la detașarea științifică netă a lui Malinowski de cel pe care îl invoca drept maestru.

Am analizat și textul programatic al lui Leach despre cei doi și cele două modele de antropologie pe care le propagă, dar și felul în care Freud l-a folosit pe Frazer pentru a construi teoria sa originile psihotice ale culturii. Am încheiat cu o analiză a operei ultimului „frazerian”, R. Girard.

În final, am considerat necesar să abordăm felul în care există în literatura română un interes pentru tematica frazeriană.

De aceea am construit un capitol special, dar cum acesta nu putea să fie legat genetic de opera lui Frazer, am decis să îl poziționăm ca **Anexă**.

Sensul deciziei noastre este acela că antropologia și literatura sunt „oglinzi” ale realității și că existența unor teme care aparent pot stabili raporturi de filiație nu dovedește

nimic altceva decât că atât literatura cât și antropologia se întâlnesc irevocabil în surprinderea a ceea ce specia umană are ca esențial.

Mai mult chiar, antropolog al începuturilor, cu o operă impresionantă ca dimensiuni, Frazer literaturizează de cele mai multe ori această materie ritualo-magică pe care ar fi trebuit să o abordeze științific.

Separarea acestui capitol de corpul tezei mai vrea să sublinieze și faptul că încercăm, mai curând, aplicarea unei grile de lectură frazeriană și nu stabilirea unor filiații între operele analizate și opera lui Frazer. Dincolo de tentația pur intelectuală, există concluzia, dobândită antropologic, conform căreia dincolo de diversitatea culturală ne confruntăm cu o serie de constante mentalitare care pun în evidență unitatea omului ca specie civilizatoare.

Am avut aici în vedere trei scriitori români de mare valoare, Mihail Sadoveanu, Tudor Arghezi și Ștefan Augustin Doinaș, dar și un mare eseist și ezoterist român cum a fost Vasile Lovinescu. Și, nu în cele din urmă, un critic literar: Alexandru Paleologu.

În ceea ce-l privește pe Mihail Sadoveanu ne-am oprit asupra a trei dintre operele lui, cele două romane **Creanga de aur** și **Baltagul**, dar și nuvela inițiatică **Ochi de urs**. Alexandru Paleologu a fost unul dintre puținii critici care a sesizat, în cazul lui Sadoveanu, nostalgia originarului ca temă. Acesta făcuse însă precizarea, importantă de altfel, că, la data când a scris romanul **Creanga de aur**, Sadoveanu nu cunoștea cartea lui Frazer, dar putuse citi cântul al șaselea al Eneidei. Coborârea în infern a magului Kesarion Breb (infernul fiind Bizanțul corupt!), e similară celei a lui Enea, ajutat de Creanga de aur, adică de vâsc! Ajungând la romanul **Baltagul**, același critic observa în cartea **Treptele lumii sau calea către sine a lui Mihail Sadoveanu** că povestea Vitoriei Lipan în căutarea rămășițelor soțului ucis reia povestea lui Isis în căutarea trupului dezmembrat al lui Osiris. Gheorghiu este analog lui Horus, din mit, iar câinele Lupu lui Anubis. Mitul lui Osiris este, așa cum am văzut, un mit al vegetației, iar de aici influența indirectă a lui Frazer este deja de domeniul evidenței. Și mai exact spus, romanul **Baltagul** poate fi citit cu mult folos printr-o grilă de lectură frazeriană.

Vasile Lovinescu a fost un ezoterist, un inițiat care, de multe ori, părea a se opune unor idei ale lui James Frazer. Însă, de fapt, îl completa, chiar și atunci când considera insuficientă interpretarea acestuia privind miturile vegetației. El vedea în basme niște reziduuri ale tradițiilor ezoterice, ca și René Girard, dar, la un moment dat, ajunge să ia în calcul chiar ipoteza unei concomitențe între ele și doctrina inițiatică pe care o prezintă mascat. De fapt, interpretările lui Vasile Lovinescu au în vedere ceea ce el numește, ezoteric, Tradiția, iar pentru el Creanga de aur reprezintă nimic altceva decât lumina intelectuală, ea menținând „prezența reală a cerurilor luminoase și a Arborelui lumii”.

Ultimul autor la care ne-am oprit a fost Ștefan Augustin Doinaș cu poezia Mistrețul cu colți de argint. Întâlnim aici ceea ce se poate numi, cu o sintagmă preluată din Mircea Eliade, „vânătoarea rituală”. Să observăm, fapt important, că prințul iubitor de vânătoare era din Levant, deci din zona miturilor vegetației, miturilor lui Attis și Adonis, și, mai mult, el trecea „prin inimă neagră de codru”, reflex al imaginii pădurii de la Nemi din monumentala carte a lui Frazer **Creanga de aur**.